

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Футбол у глобалізованому світі: етноісторичний
аспект»**

«Football in the globalized world: ethno-historical dimension»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Павлик Владислав Віталійович

Керівник к.і.н., доц. Петрова Н.О. _____

Рецензент к.і.н., доц. Ковальський С.В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __-__ від _____ 2018 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __-__ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження проблеми.....	8
1.1. Історіографія.....	8
1.2. Джерела дослідження футболу.....	12
1.2.1. Постфольклор, як джерело з вивчення футбольної культури.....	14
Розділ 2. Гра з м'ячем в традиціях народів світу.....	16
2.1. Гра в м'яч у стародавніх народів.....	16
2.1.1. Далекий Схід.....	16
2.1.2. Середземноморський регіон.....	18
2.1.3. Америка.....	19
2.1.4. Апеннінськй півострів.....	21
2.1.5. Британські острови.....	21
2.2. Зародження гри у м'яч на Русі.....	23
2.3. Ритуально-символічний аспект гри в м'яч.....	26
Розділ 3. Атрибутивно-символічні компоненти футбольної культури.....	32
3.1. Футбольна атрибутика.....	33
3.1.1. Дербі.....	34
3.1.2. Футбольна форма.....	36
3.1.3. Футбольна програмка.....	37
3.1.4. Фан-зін.....	38
3.1.5. Футбольні банери.....	38
3.1.6. Футбольні графіті і трафарети.....	39
3.1.7. Футбольні татуювання.....	39
3.1.8. Пісні та речівки.....	40
3.1.9. Перформанс або «перф».....	43
3.1.10. Шарф або «роза».....	43

3.1.11. Маскот.....	44
3.2. Футбольні клубні атрибути: герби.....	44
Розділ 4. Роль футболу в глобалізованому суспільстві.....	59
4.1. Соціально-економічне обличчя футболу.....	59
4.2. Навколофутбольні субкультури.....	63
4.3. Футбол і політика (засоби та методи впливу).....	68
4.4. Футбол vs національна ідентичність.....	72
Висновки.....	81
Список джерел та літератури.....	86
Додатки.....	92

ВСТУП

Футбол вже давно перестав бути просто грою, а перетворився на глобальний феномен. Футбол невід'ємно пов'язаний з великою кількістю історичних, етнологічних, та соціокультурних аспектів. Як явище міжетнічних відносин футбол стає предметом дослідження на державному та міжнародному рівнях. Формування та зміни які відбулися у процесах становлення гри у футбол вміщують в себе велику кількість інформації про теоретичну та практичну складову цього виду діяльності яка також відображена у джерелах та літературі. За популярністю й поширенням на планеті футбол є ігровим видом спорту номер один.

Як окреме явище культури футбол обріс своїми традиціями, культурою, притаманним колоритом та антуражем. Футбольна культура поповнюється новими сучасними атрибутами.

Сьогодні футбол став символом глобалізації. За останні півтора десятиліття число гравців, які виступають за закордонні клуби побили всі рекорди. Практично у всіх країнах у національних чемпіонатах грають команди, в рядах яких перебувають представники не тільки різних етносів, а й різних рас. Футбол все більш уніфікується, а традиційно слабкі клуби швидко наближаються до рівня футбольних грандів. Жодна інша спортивна гра не займає стільки місця в життях своїх шанувальників і не розпалює такі пристрасті, як це вдається футболу. Кількість різних культурних елементів що оточують футбол з кожним роком зростає. Мільйони вболівальників з усього світу стежать за перемогами і поразками своїх команд, затамувавши подих. І, хоча це традиційно чоловічий вид спорту, футбольні пристрасті часто знаходять відгук і у жіночої частини населення планети.

У багатьох країнах футбол використовується владою для досягнення політичних цілей і підживлення патріотичних ідей та гордості нації за свою країну. Урядовці за допомогою улюбленої гри сотень мільйонів уболівальників

намагаються підвищити статус держави на міжнародній арені. Проведення великих футбольних змагань є важливим етапом для консолідації країн на міжнародній арені. Вплив футболу на сучасне суспільство здійснюється як у культурному, так і в політичному плані.

Жодна інша спортивна гра не займає стільки місця в культурі, та не має такої великої кількості шанувальників як футбол. Мільйони глядачів з усього світу стежать за перемогами і поразками своїх команд, затамувавши подих.

Сьогодні футбол, як окреме явище культури надзвичайно популярний: він вийшов за межі спортивної гри, розваги або захоплення для вболівальників на стадіоні, шанувальників телетрансляцій і любителів активного відпочинку для того щоб «поганяти м'яч». Слово «футбол» давно вже вийшло за рамки простого твердження про вид спорту. Раніше це був спосіб людей проводити своє дозвілля, вільний час, розвиватись, знайомитись із іншими людьми, відволікатись від проблем, вдосконалюватись. Зараз ми маємо зовсім інше поняття гри у футбол. Гри, як процесу виникнення масової культури, яка вміщає в себе величезну кількість процесів, символів та атрибутів що роблять її особливою у нашому житті.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що останнім часом інтерес до футболу набув небачених раніше масштабів, гра та фактори які оточують її, викликає в суспільстві підвищений інтерес. Атрибутика та символіка стає елементом глобалізації та ідентифікації в різних соціальних групах. Формує окремі субкультури. Сучасний футбол – етнокультурний феномен.

Об'єктом дослідження є футбол, як етнокультурний феномен в глобалізованому світі.

Предметом дослідження є зародження і розвиток футбольної традиції, її відображення в футбольній атрибутиці (національній, клубній, фанатській).

Хронологічні межі дослідження – кінець XIX – початок XXI ст.

Що зумовлено виникненням футболу як окремо задекларованого виду спорту з притаманними йому атрибутами і необхідним інвентарем для умов гри в кінці XIX століття в Англії

Початок XXI століття дає можливість дослідити футбол що стає в умовах глобалізації масовим явищем.

Територіальні межі дослідження охоплюють терени поширення футболу як явища та складової сучасної спортивної культури. Матеріали що використанні у роботі стосуються досить обширної території. Так, у контексті розвитку та становлення футболу у тексті охоплено усі континенти світу, а за основу дослідження атрибутів футболу була взята територіальна Європа.

У роботі використано наступні **дослідницькі методи**: спеціально-історичний метод, зумовлений особливістю теми та предмета дослідження. Історико-генетичний метод, для дослідження та аналізу історичного розвитку атрибутики, гербів та емблем. Порівняльний метод, що характеризує спільні та відмінні риси в формуванні та становленні гри у м'яч. Історичний метод, який дає можливість прослідкувати синхронний та діахронний розвиток явищ у футбольній культурі. Аналітико-індуктивний метод, який дав можливість встановити причинно-наслідкові зв'язки та певні закономірності розвитку футболу, атрибутів та символів гри.

Мета роботи - дослідити, на основі опрацьованих джерел та літератури історико-культурні та атрибутивно-символічні особливості виникнення та розвитку футболу. Охарактеризувати футбольну культуру як глобальне етнокультурне явище. Встановити місце атрибутів футбольної культури у сучасному світі. Прослідкувати трансформацію символів та атрибутів на сучасному етапі. Встановити приналежність футболу до масової культури та його вплив на сучасність.

Мета роботи зумовила такі завдання:

- проаналізувати джерела та літературу;
- прослідкувати розвиток та становлення футболу у часі та просторі;

- дослідити виникнення та поширення футбольної культури під впливом різних чинників;
- провести контекст-аналіз емблем футбольних команд
- шляхом аналізу атрибутивно-символічного компонента пояснити причини популярності футбольних атрибутів;
- зробити спробу класифікувати футбольну культуру як окреме явище в глобалізованому суспільстві.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури (57 пунктів) та додатків (24). Перший розділ роботи присвячений історіографії, джерельній базі та методології дослідження теми. У другому розділі показано різні варіації ігор у прадавній футбол в традиціях народів світу. У третьому розділі проведено спробу класифікувати футбольну атрибутику і дати визначення основній складовій частині футбольних атрибутів – гербу. Четвертий розділ роботи присвячений ролі футболу у глобалізованому суспільстві.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки роботи можна сказати, що футбол – беззаперечний феномен сучасного світу. Сьогодні футбол – символ глобалізації. Це вже не просто командний вид спорту, який грається між двома командами по одинадцяти гравців зі сферичним м'ячем. Сьогодні футбол - це окремий елемент культури, що дозволяє незважаючи на мову, релігію, національність згуртовувати та консолідувати суспільство. Атрибути футбольної культури є елементом ідентифікації, чинником формування самосвідомості. Спробуйте одягти на себе який-небудь елемент екіпіровки вболівальника і ви відразу відчуете почуття відмінності і причетності до свого роду «братства».

Близько 250 мільйонів чоловіків і жінок із більш ніж 200 країн грають у футбол, що робить його найпопулярнішим в світі видом спорту.

Основними джерелами для аналізу та дослідження теми послуговували інтернет-ресурси та офіційний сайти футбольних клубів і фан-груп.

В результаті аналізу опрацьованих мною джерел та літератури, та поставлених завдань перед написанням роботи можна підвести такі підсумки:

- Історія футболу почалася дуже давно. Ігри схожі на сучасний футбол, існували досить давно у традиціях різних народів світу на усіх континентах.

- Серед претендентів на головний прообраз футболу є стародавні китайці (чжу-чу), давні римляни та греки (гарпастум), середньовічні італійці (кальчо).

- Сучасний футбол є прямим нащадком гри у м'яч в Британії. Завдяки британським морякам гра потрапила в численні портові міста світу, а звідти поширилася на територію країн Європи, Латинської Америки, Африки, Азії.

- Нескладний за правилами та феєричний за змістом – футбол швидко здобув широку популярність на всіх континентах та серед усіх верств населення.

- У 1863 була організована перша Асоціація футболу і складені правила, схожі на сучасні.

- Атрибутивно-символічний склад гри відіграв передове значення у становленні футболу як етнокультурного феномену. Інформація яку несе у собі футбольна атрибутика відображає не тільки загальне історичне значення, але й етапи становлення та розвитку футболу. Атрибутика сьогодні є не тільки персональним елементом ідентифікації, але й масовим явищем. Що сприяє поширенню гри у футбол на світовому просторі.

- Футбольний герб (емблема) є найстаршим та найважливішим футбольним атрибутом. Герб має історичне значення, та несе у собі інформацію про регіональні та етнічні особливості футбольного клубу. Відображає історію клубу та його шлях розвитку.

Футбол – це протистояння, як і будь-яке протистояння, ця гра ділить людей на своїх і чужих. Цілком природно, що є свої гравці, разом з якими радієш перемогам і переживаєш поразки. Але якщо раніше поняття «свій» носило географічний та етнічний характер, то сьогодні ситуація змінюється. У футбольному світі основними постачальниками нових талантів стають Африка і Латинська Америка. І це змінює світогляд уболівальників. Не важливо, що гол забив уродженець Камеруну, він «свій», бо грає за улюблений клуб. Правда, поняття «свій клуб» теж змінюється. Тисячі людей по всьому світу дивляться оперативні новини футболу Англії. І Лондонський «Арсенал» для таких уболівальників може бути не менш своїм, ніж «Карпати» або «Чорноморець». Багато в чому таким змінам сприяв розвиток комунікацій.

Це все говорить про те що – футбол є глобальним соціокультурним явищем. За всю історію свого існування цей вид спорту став найпопулярнішим у світі як за кількістю відвідувачів футбольних матчів, так і за кількістю людей, що займаються футболом як на любительському, так і на професійному рівнях. Згідно з заявою президента ФІФА Й. Блаттера, загальна кількість гравців у світі на травень 2004 р. становила 250 млн. чоловік, що відповідає 4,1% населення

Землі. За роки свого існування футбол став темою багатьох художніх фільмів, романів, повістей, картин і театральних творів, що доводить глобальність його поширення в соціокультурному та етнонаціональному контексті. До того ж футбол перетворився на справжню індустрію «масової культури», яка справляє суттєвий вплив на світову економіку та політику.

На відміну від більш раннього часу, сьогодні, великі футбольні клуби лише малу частину своїх доходів отримують від продажу клубної атрибутики, забезпечуючи своє існування продажем телевізійних прав, а також «мерчендайзингом» – передачею в користування фірмових знаків, за відповідну винагороду, що стає своєрідним брендом та маркою того чи іншого клубу. Вторгнення ринкових принципів призвело до того, що були скасовані максимальні оклади і регламентація переходів, в значній мірі втрачений картельний характер ліг, а сама професія футболіста придбала нову якість. Професіонали, як і раніше, перебувають у стані залежності, однак, принаймні, суперзірки є одночасно і підприємцями у власній справі. Спільно з клубами вони продають «емоції» і стають об'єктами відеокамер та журналістів.

Крім того, під впливом масовості та різновиду атрибутів змінилася і публіка футболу.

Ці ефекти модернізації, з одного боку, є результатом організації та проведення чемпіонатів світу в європейських країнах, з іншого – результатом розмивання кордонів конфесійних, класових і етнічних субкультур. В Англії, яка після добровільної ізоляції протягом міжвоєнного часу в 1946 р. знову повернулася до клубу великих, додалися фактори безчинства фанатів («Hooligans») і необхідність в оновленні збудованих у XIX в. стадіонів. найважливішим мотивом модернізації не тільки англійських, а й інших європейських клубів було бажання врахувати напрямок розвитку до суспільства сфери послуг і обумовлені цим зміни структури зайнятості. Тенденція до видовищного футболу є реакцією на специфічні потреби цієї порівняно заможної клієнтури.

На рубежі другого і третього тисячоліть історії людства в сучасній соціальній практиці оформилося якісно нове явище професійного спорту – глобальний культурний феномен. Це твердження справедливо і по відношенню до футболу, як виду спортивного змагання, що має найбільший у світі склад учасників – спортсменів і глядачів.

Глядацька аудиторія спортивних дійств при цьому включає в себе як фанатів на стадіоні безпосередньо під час футбольних матчів, так і глядачів всесвітньої телевізійної мережі, зростання якої підтверджується статистично високими даними телевізійних включень. За інформації маркетингового агентства «Futures + Entertainment» – офіційного партнера ФІФА, кількість телеглядачів під час чемпіонату світу в Кореї – Японії в 2002 р. склало 28,8 млрд. осіб, а чемпіонату світу 2010 р. в ПАР – вже біля 40 млрд. Показово статистичне твердження, що кожен фінальний матч збірних країн – учасників світових першостей: 1998 р. (Франції – Бразилії), 2002 р. (Бразилії – Німеччини), 2006 р. (Італії – Франції), 2010 р. (Голландії – Іспанії) дивилися понад 700 млн. телеглядачів, а це, в свою чергу, дозволяє стверджувати, що сучасний професійний футбол представляє собою широкий спектр полівалентних етно-культурних відносин. Отже, з'являється можливість розглядати футбольний культурний феномен предметом наших досліджень як складову частину субкультурного простору, що розвивається на основі сучасного футболу.

Глобалізація не може стосуватися лише економіки та політики, вона стосується усіх сторін нашого життя, у тому числі й футболу. Як і будь-яке протистояння, ця гра ділить людей на своїх і чужих. Цілком природно, що є свої гравці, разом з якими радієш перемогам і переживаєш поразки. Але якщо раніше поняття «свій» носило географічний та етнічний характер, то сьогодні ситуація змінюється. У футбольному світі основними постачальниками нових талантів стають Африка і Латинська Америка. І це змінює світогляд уболівальників. Не важливо, що гол забив уродженець Камеруну, він «свій», бо

грає за улюблений клуб. Правда, поняття «свій клуб» теж змінюється. Тисячі людей по всьому світу дивляться оперативні новини футболу Англії. І Лондонський Арсенал для таких уболівальників може бути не менш своїм, ніж Динамо або Чорноморець. Багато в чому таким змінам сприяв розвиток комунікацій.

Все це говорить про те, що футбол став глобальним соціокультурним та етнонаціональним явищем перетворившись сьогодні на справжню індустрію «масової культури», яка справляє суттєвий вплив на світову економіку та політику.

Список джерел та літератури

ДЖЕРЕЛА

Інтернет ресурси

1. Офіційний сайт Федерації футболу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ffu.org.ua/ukr/ffu/>(24.09.2018)
2. Офіційний сайт Міжнародної Футбольної Асоціації (ФІФА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fifa.com/> (11.09.2018)
3. Український Ультрас – портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ultras.org.ua/> (20.09.2018)

ЛІТЕРАТУРА

4. Айзенберг К. Футбол как глобальный феномен: Исторические перспективы пер. с нем. Л. Кортуновой / К. Айзенберг // Логос. – 2006. – № 3. – С. 135 – 155.
5. Алексеева Д. А. Футбольная дипломатия – средство ременя политических проблем / Д. А. Алексеева // Мир и политика, 2011. – №7. М.: История – С. 312–313.
6. Алмашин В. А. Don'tstop. Вболівальники – фанати – хулігани. Історія руху прихильників ФК «Динамо» Київ у спогадах очевидців / В. А. Алмашин. – К.: Нора-Друк, 2006. – 104 с.
7. Артёмов П. М. Субкультура футбольних хуліганів: фактори формування та особливості прояву на пострадянському просторі : дис. канд. іст. наук: 09.09.2006 / П. М. Артёмов. – Київський держ. пед. ун-т. – Київ, 2009. – 149 с.
8. Березкин Ю. Е. Мифология индейцев Латинской Америки и древнейшие фольклорные провинции (Анализ одного мифологического

сюжета) / Ю. Е. Березкин // Фольклор и историческая этнография. – Москва, 1983. – С. 180 – 195.

9. Бернишам Т. А. Мяч в русском фольклоре и обрядовых играх / Т. А. Бернишам // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Ленинград, 1984. – С. 134 – 139.

10. Белавіна Т. І. Деякі аспекти становлення молодіжної політичної субкультури в Україні / Т. І. Белавіна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. — К., 2001. Вип. 3. – С.156 – 160.

11. Бородатова А. А. Игра в м'яч как путь в пещеру предков / А. А. Бородатова // История и семиотика индейских культур Америки. – М.: 2002. – С. 129– 163.

12. Бримсон Д. Фанаты: триумфальное шествие футбольных хулиганов по Европе / Д. Бримсон. – Санкт-Петербург: Амфора, 2005. – 208 с.

13. Виктор фон Хаген. Ацтеки, майя, инки. Великие царства древней Америки / Виктор фон Хаген. – М.: 2007. – 151 с.

14. Віняр Г. М. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття / Г. М. Віняр – Кривий Ріг, 2002. – Вип. 2. – 180 с.

15. Всеволодский-Гернгросс В. П. Игры народов СССР / В. П. Всеволодский-Гернгросс. – Москва: Артемида, 1933. – 563 с.

16. Дандес А. Фольклор: семиотика или психоанализ / А. Дандес – М.: Исток, 2003. – С. 614.

17. Добчук С. В. Играйте в футбол / С. В. Добчук. – Москва: Махаон, 2007. – 210 с.

18. Егоров С. Геральдика для всех / С. Егоров. – Москва: Москва, 2002. – 225 с.

19. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: точки пересечения с другими дискурсами (проблемы интертекстуальности) / А. Б. Зильберт // Язык, сознание,

коммуникация : сб. статей / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 19. – С. 103–112.

20. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории: исследовательские задачи / Б. А. Зильберт, А. Б. Зильберт // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / – М. :МАКС Пресс, 2001. – Вып. 17. – С. 45–55.

21. Изюмова С. А. К истории кожевенного и сапожного ремесел Новгорода Великого / С. А. Изюмова // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, 1959. – Т. 65. – 233 с.

22. Кварацхелия М. Українсько-англійсько-російський футбольний словник : понад 3000 слів та виразів / Мамука Кварацхелія. – К. : Промінь, 2012. – 223 с.

23. Кнорозов Ю. В. Этногенетические процессы в древней Америке / Ю. В. Кнорозов // Проблемы истории и этнографии Америки. – М., 1979. – С. 134 – 140.

24. Кройфф Й. Футбол. Моя философия / Й. Кройфф. – М.: Махаон, 2010. – 400 с.

25. Крюков М. В. Китайский этнос в середине века (VII – XIII вв.) / М. В. Крюков – М.: 1985. – 169 с.

26. Кузнецов А. Розы, лилии и клевер / А. Кузнецов. – М.: История, 2004. – №19. – 154 с.

27. Ланфранши П. FIFA 100 лет. Век футбола / П. Ланфранши. – М.: Махаон, 2005. – 360 с.

28. Лихограй Р. Політична складова фольклору футбольних уболівальників / Р. Лихограй // Література фольклор проблеми поетики. – К.: Дом, 2009. – № 32. – С. 11– 14.

29. Лобановський В. В. Бесконечный матч / В. В. Лобановський. – Москва: Махаон, 1989. – 550 с.

30. Малов В. А. Я познаю мир. Футбол / В. А. Малов. – Москва: Новатор, 2006. – 330 с.

31. Мартос С. А. Сленг як складова молодіжної субкультури / С. А. Мартос // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Вип. XXI. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – С. 111-114.
32. Мертон Р. Соціологія сьогодні: проблеми і перспективи / Р. Мертон. – М.: Дом, 1965. – 210 с.
33. Митфорд Л. А. Легенды о самураях. / Л. А. Митфорд // Традиции Старой Японии. – М.: Центр полиграф, 2010. – 307 с.
34. Михалюк Ю. А. Таємниці львівського футболу / Ю. А. Михалюк. – Львів: Літера, 2004. – 194 с.
35. Міхеєв О. Д. Футбольні клубні атрибути: герби / О. Д. Міхеєв // Матеріали 69-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2013. – С. 48-51.
36. Мова футболу : шестимовний словник футбольної лексики / [уклад. : Р. С. Помірко, М. Б. Дубяк, Т. Р. Іваньо, М. І. Проців]. – Львів : Українські технології, 2009. – 100 с.
37. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013 : словник / А. Нелюба, Є. Редько ; заг. ред. А. Нелюби. – Х. : ХІФТ, 2014. – 172 с.
38. *Покровский Е. А. Детские игры.* / Е. А. Покровский – М.: 1895. – 365 с.
39. Процик І. «Зелено-білі наші кольори...»: кольороназви українських футбольних фанатів / Ірина Процик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – 2013. – № 2 (279). – С. 14–19.
40. Соколов М. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный поход. Молодежные движения и субкультуры / М. Соколов / С-Пб. 1999. – С. 9.
41. Соломонко В. В. Футбол / В. В. Соломонко. – Київ: Літера, 2005. – 133 с.

42. Старков В. А. Давньоруська гра у ножний м'яч / В. А. Старков // Традиційна ігрова культура населення України. – Київ, 2009. – 690 с.
43. *Tenner Ю. М.* Історія м'яча / Ю. М. Таппер. – Київ, 1966. – 90 с.
44. Українсько-польський, польсько-український перекладний словник футбольних термінів / [уклад. : Левків Л. В., Хім'як В. М., Левків В. І., Осінчук В. В.]. – Львів : ЛДУФК, 2012. – 172 с.
45. Франков А. В. Футбол / А. В. Франков. – Харків, 2009. – 200 с.
46. Франков А. В. Футбол по-українски / А. В. Франков. – Харків, 2006. – 355 с.
47. Richard M. Dorson *Theory for American Folklore*. – University of Chicago, 1959. – 278 с.

Електронні ресурси

48. Алисов Д. А. Урбанизация и культура [Електронний ресурс] / Д. А. Алисов. – Режим доступу: http://www.ic.omskreg.ru/cultsib/urb/alis_urb.htm. (24.07.2018)
49. Бабаев А. С. История футбольных мячей [Електронний ресурс] / А. С. Бабаев. – Режим доступу : <http://www.footballguru.org/history/nid/3/> (24.07.2018)
50. Еволюція футболу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daktu.info/cikav-istorr/2532-evolyuciya-futbolnogo-m-yacha.html> (23.08.2018)
51. Історія виникнення футболу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// <http://footb-all.at.ua/forum/233-1595-1> (23.04.2017)
52. Малышева Е. Г. Русский спортивный дискурс: лингвокогнитивное исследование [Електронний ресурс] : монографія / Е. Г. Малышева. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 370 с. – Режим доступу: [ISBN 978-5-9765-1286-3](https://doi.org/10.1017/9785976512863) (25.10.2018)

53. Регламент УЕФА по экипировке, 2008., статья № 14 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cat.convdocs.org/docs/index-64420.html> (19.05.2017)

54. Романюк Т. «Динамо» – «Шахтар»: класичне дербі єдності / Т. Романюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/sport/2014/04/140416_football_derbu_dynamo_ak.s.html (16.11.2018)

55. Малий Т. «Про фанатів без фанатизму» / Т. Малий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?pro_fanativ_bez_fanatizmu&objectId=1304278 (19.09.2018)

56. «Футбол на Британских островах» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <ISBN9785040575336> (25.10.2018)

57. «Футбольные хулиганы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.championat.com/football/article-17960.html?ruua=1>